

[MED IDEOLOGISKA GLASÖGON]

OM HAYEK OCH RADIKALFEMINISMEN

PATRIK LINDQVIST

”Först finns det, som vi har sett, våra instinkters så kallade medfödda moral som tar sig uttryck i solidaritet, altruism, gruppbeslut och liknande ... För det andra finns den framvuxna moral som utvecklats sakta (sparande, privat ägande, hederlighet etc), som skapade och upprätthåller den utvidgade ordningen.”

F.A. HAYEK

TIMBRO

INNEHÅLL

MED IDEOLOGISKA GLASÖGON	3
VEM VAR F A HAYEK?	4
INLEDNING	6
RADIKALFEMINISMEN	7
”MÄNNISKAN BLEV ALLT HON ÄR UTAN ATT FÖRSTÅ DET”	
”MORALENS REGLER ÄR INTE RESULTATET AV FÖRNUFTIGT TÄNKANDE”	
PRAKTISK POLITIK	13
VILKA PREFERENSER HAR VI EGENTLIGEN?	
KVOTERAD FÖRÄLDRALEDIGHET	
KVOTERING	
GENUSPEDAGOGIK	
SAMMANFATTNING	19
REFERENSER	21
NOTER	22

ISBN: 978-91-7566-574-0

MED IDEOLOGISKA GLASÖGON

”Det där ser du genom ideologiska glasögon”. Vanligen är detta en anklagelse om att någon vinklar och förvanskar verkligheten för att få den att passa egna förutfattade meningar. Alla som bär glasögon vet dock att de hjälper en att se verkligheten bättre. Likadant är det med ideologi, teoretiska principer för hur man bör betrakta politik och samhällsfenomen.

Ideologi kan förvisso sudda till och förvirra, men också förklara och nyansera. Med hjälp av goda tankar och förklaringsmodeller för ekonomi, moral, politik och samhälle kan vi bättre förstå händelser och frågor i vår samtid.

I detta syfte lanserar nu Timbro rapportserien ”Med ideologiska glasögon”. Här tar rapportförfattaren en klassisk tänkare som utgångspunkt för att diskutera en aktuell politisk fråga eller ett samhällsfenomen – för att problematisera, kritisera, förklara och visa andra sätt att se på världen.

Världen har lika lite nytta av teorier som inte kan användas i praktiken, som av tanklöst handlande. Här vill vi förena klassiska tankar med aktuella frågor, ett test för både tankarna och frågorna.

Mattias Svensson
Projektledare

Patrik Lindqvist har en fil mag i Statskunskap. Han vann förstapriset i Timbro/Captus-essätävling 2007.

VEM VAR F A HAYEK?

F A HAYEK (1899–1994) var en sällsynt mångfasetterad tänkare. Bakgrunden till det finner vi i hans intresse för flera olika akademiska discipliner, som i första hand omfattar nationalekonomi, juridik och statsvetenskap. Fördjupade kunskaper inom biologi, filosofi och inte minst psykologi kompletterade hans breda bildning. Hayek avsåg från början studera psykologi men valde istället nationalekonomi, som ansågs vara ett mer lukrativt karriärval. Hans far var botaniker, vilket förklarar hans stora intresse för naturvetenskap. I hemmet uppmuntrades han att göra akademisk karriär, i synnerhet av fadern.

1944 publicerades *Vägen till trälldom* som är en kraftfull kritik av planhushållning och diktatur. Boken blev Hayeks genombrott och är att betrakta som en modern politisk klassiker. *Frihetens grundvalar* (1960), en av 1900-talets mest omdiskuterade böcker inom politisk teori, presenterar en liberalism som förvaras i kraft av sin egen framgångsrika tradition och historia. En sida av Hayeks tänkande som hamnat i skymundan är hans bidrag till den teoretiska psykologin som presenteras i *The sensory order* (1952). Här ger han en initierad förklaring av det mänskliga medvetandets struktur. Boken är värdefull för den som vill fördjupa sig i frågor som rör genus och jämställdhet.

Hayeks teorier har influerat vetenskapsmän och politiker världen över, bland annat Margaret Thatcher, Robert Nozick, Herbert Tingsten, Chandran Kukathas, Vernon L Smith samt många svenska moderata politiker. Hayeks nationalekonomiska teorier belönades 1974 med Riksbankens ekonomipris till Alfred Nobels minne.

Teorin om spontan ordning är grundläggande om man vill förstå Hayeks filosofi. Begreppet spontan ordning finns som en röd tråd genom hela hans tänkande. Teorin återfinns naturligtvis i det ekonomiska och politiska författarskapet, men också i hans kunskapsteori, ontologi och inte minst i hans psykologi. Hayek gör en fundamental distinktion mellan organisationer som är rationellt planerade och sådana som uppkommit genom spontan ordning, d v s som är evolutionärt framvuxna. En marknad är ett ypperligt exempel på spontan ordning. Språk, traditioner, moralföreställningar och även vårt förnuft är fenomen som uppkommit genom spontan ordning. Förnuftet är en mycket intrikat spontan ordning som, enligt Hayek, utvecklas i evolutionärt samspel med omgivande sociala institutioner. De spontant utvecklade sociala ordningarna fungerar som ett slags samhällsnyttiga koordina-

”En marknad är ett ypperligt exempel på spontan ordning. Språk, traditioner, moralföreställningar och även vårt förnuft är fenomen som uppkommit genom spontan ordning.”

tionsmekanismer som vägleder oss och formar våra preferenser. Hayek förespråkar varmt framväxten av spontana ordningar, som spelar en central roll i hans evolutionära liberalism.

INLEDNING

DEN PARTIPOLITISKA DEBATTEN om jämställdhet tycks delvis närma sig en konsensus, åtminstone i fråga om vissa samhälleliga mål och beskrivningar av den sociala verkligheten. Partierna verkar ha tagit intryck av varandra och formulerat en politik som skapar goda förutsättningar för jämställdhetsreformer. Ideologiska nyansskillnader syns först i de tekniska detaljerna i reformförslagen och inte, som tidigare, i de uppställda målen eller i verklighetsbeskrivningen.

Den feministiska teori som varit mest inflytelserik under senare år är radikalfeminismen. Hur skulle Hayek ha betraktat radikalfeministisk ideologi? Den frågan behandlas i föreliggande studie. Syftet är explorativt (d v s utforskande). Någon normativ kritik förekommer alltså inte. Jag har valt att försöka ge en översiktlig bild av hur Hayeks teorier kan tillämpas. Genom Hayeks ideologiska glasögon analyseras fundamentala föreställningar inom radikalfeminismen på tre olika nivåer:

- 1) *Deskriptiv nivå*: radikalfeminismens beskrivning av människans natur i första hand. Tesen om könet som social konstruktion står i fokus.
- 2) *Normativ nivå*: de etiska mål/värden som radikalfeminismen eftersträvar. Målet att nedmontera det socialt konstruerade könet i syfte att skapa autonomi och jämställdhet kommer att analyseras med utgångspunkt i Hayeks preferensutilitarism.
- 3) *Instrumentell nivå*: de politiska medel som radikalfeminismen vill använda sig av. Kvoterad föräldraförsäkring och genuspedagogik är två exempel på medel som förordas. Att analysera dessa utifrån Hayeks perspektiv blir särskilt intressant.

Att applicera Hayeks teser och begrepp på företeelser inom samtida jämställdhetsdebatt är inte okomplicerat. Under Hayeks livstid såg jämställdhetsdebatten delvis annorlunda ut. Även om de långsiktiga jämställdhetsmålen möjligen var snarlika, skilde sig den samhällsanalytiska teoribildningen avsevärt från dagens. En annan komplikation är att Hayek över huvud taget inte intresserade sig för jämställdhet. Han var i huvudsak sysselsatt med att undersöka marknadens, statens, lagarnas och politikens förutsättningar på ett tämligen teoretiskt plan. Han ägnade sig inte åt det som brukar kallas för tillämpad samhällsetik. Det var de övergripande ontologiska, epistemologiska och även normativa frågorna som engagerade Hayek, inte det tekniska innehållet i politiska reformförslag. Hayek formulerade aldrig några principer, axiom eller

formler som direkt kan tillämpas på en enskild politisk sakfråga.

För att tackla dessa svårigheter måste vi skapa en koherent bild av hans tankesystem. Utifrån denna kan vi sedan försöka dra vissa generella och försiktiga slutsatser. Om vi gör på annat sätt riskerar vi att landa i spekulationer. Det är kort sagt en utmaning att tillämpa Hayeks teorier i ett sammanhang där de vanligen inte hör hemma, vilket i och för sig gör det hela än mer lärorikt och spännande.

RADIKALFEMINISMEN

VISSA KÄRNFÖRESTÄLLNINGAR, begrepp och teser tycks återkomma i olika skepnader i de allra flesta feministiska teorierna. Alla dessa teorier har gemensamt att kvinnor ses som underordnade män samt att denna underordning måste brytas. Något förenklat kan man hävda att normativa teorier om jämställdhet anger de politiska målen, medan deskriptiva teorier inom genusforskningen försöker åskådliggöra och förklara kvinnors underordning inom olika sfärer.

Feministiska tankeriktningar tar ofta sin utgångspunkt i ideologier som liberalism, marxism eller existentialism. Den sistnämnda ideologin har, via Simone de Beauvoir, i hög grad givit upphov till radikalfeminismen. Indelningen i en offentlig/politisk och en privat sfär finner vi hos liberalfeminismen och den marxistiska feminismen. Liberalfeminismen har en lång tradition av strid för grundläggande politiska rättigheter och likhet inför lagen. Marxistisk feminism intresserar sig nästan uteslutande för ekonomiska och fackliga frågor. Radikalfeminismen omhuldar däremot den privata sfären och vill helst komma ifrån distinktionen mellan offentligt och privat.

Radikalfeminismen engagerar sig i ett brett spektrum av områden, t ex språkets användning, utbildning, reklam och barnuppfostran. Politisk och ekonomisk underordning tillhör den offentliga sfären och anses påverka den privata familjesfären (och vice versa). Allt inom den privata sfären ses därför som en politisk angelägenhet och kan således bli föremål för statliga åtgärdsprogram. Exempel på åtgärder som redan nämnts är kvoterad föräldraledighet och genuspedagogik i skolan.

En kärnföreställning inom radikalfeminismen är att könet är en social konstruktion. de Beauvoirs grundläggande tes är att kvinna är något man blir, inte något man föds till. Individens föds alltså som ett ”oskrivet blad”. Vår personlighet, upplevelsen av könstillhörighet och könsroller är resultat av social programmering. Biologins roll för oss som sociala varelser är följaktligen obefintlig. Denna sociologiskt deskripti-

”Radikalfeminismen omhuldar däremot den privata sfären och vill helst komma ifrån distinktionen mellan offentligt och privat.”

va tes kombineras med den normativa tesen att vi bör avskaffa våra könsroller. Rollerna skapar en strukturell, patriarkal överordning som i synnerhet missgynnar kvinnor. Radikalfeministerna kallar denna ordning genussystem. Det anses systematiskt genomsyra samtliga aspekter av samhället. Kvinnor och män måste mot bakgrund av detta frigöras från sina sociala bojar, så att de val de gör i livet överensstämmer med de egna idealen.

Det finns en uppenbar motsättning mellan den naturvetenskapliga beskrivningen av den mänskliga naturen och genusteorins sociologiska beskrivning av våra könsroller. Inom modern neuropsykologi eller evolutionär biologi anser man inte att vi föds som ”oskrivna blad”. Finns det alltså en motsättning mellan feminismens normativa mål och den naturvetenskapliga bilden av människan? För att kunna besvara frågan är det först och främst nödvändigt att förstå att det inte finns några normativa rekommendationer inom naturvetenskapen. Steven Pinker, professor i kognitiv psykologi vid Harvard-universitetet, menar att motsättningen mellan feminismens mål och den naturvetenskapliga beskrivningen av den mänskliga naturen är chimär. Pinker skriver:

Jämlikhet grundar sig inte på det empiriska antagandet att människor är skapta likadana, utan på den moraliska principen att ingen individ ska behandlas blott som en representant för sin grupp utan som en person i sin egen rätt.¹

Förutsatt att feminismens mål definieras som Pinker gjort ovan föreligger alltså ingen konflikt. Men radikalfeminismen vill något mer. Den vill inte bara motarbeta negativa attityder och fördomar om kön. Den innefattar en befrielsekamp. Dess frihetssträvan utgår från det positiva frihetsbegreppet och handlar i grunden om varje individs önskan att vara sin egen herre. Positiv frihet betraktas alltså som synonymt med en viss form av emancipation. Mina önskningar, syften och ideal ska vara produkter av min egen tankekraft. Individen ska i enlighet med den positiva frihetsdoktrinen vara fri, eller snarare autonom i den mening att hon upphör att vara en social produkt i någon annans regi. Mitt liv ska genomgående präglas av autonomi i förhållande till andra individer och det omgivande samhället. Individen ska självständigt välja egna ideal att leva efter. Vi måste alltså, enligt radikalfeminismen, i någon mening kunna välja våra preferenser och vår identitet på ett sätt som harmoniserar med ett jämställt samhällsideal.

Konflikten mellan biologin och genusteorins sociologi är som sagt tydlig. Om man lägger till det normativa, radikalfeministiska målet att eliminera könsrollerna, skulle många biologer påpeka att det inte är praktiskt genomförbart eftersom våra könsroller till stor del har sitt

”Om man lägger till det normativa, radikalfeministiska målet att eliminera könsrollerna, skulle många biologer påpeka att det inte är praktiskt genomförbart eftersom våra könsroller till stor del har sitt ursprung i medfödda biologiska och psykologiska skillnader mellan kvinnor och män.”

ursprung i medfödda biologiska och psykologiska skillnader mellan kvinnor och män. Om evolutionsbiologin har rätt, är åtminstone vissa benägenheter och preferenser bestämda av biologiska faktorer som vi inte kan styra på det sätt vi vill.

Radikalfeminismens och genusteorins teser har helt eller delvis allt mer kommit att accepteras av det partipolitiska etablissemanget. Socialdemokraterna talar om en genusordning som skapar systematisk över- och underordning och ojämlika livsvillkor. Partiet säger sig också vilja bryta med det tänkande som pekar på biologiska olikheter för att motivera sociala skillnader mellan kvinnor och män. Moderaterna väljer beteckningen ”genussystem” för att beskriva samma strukturer. Folkpartiet vill införa så kallade jämställdhetsplaner för att bryta den programmering av könsroller som grundläggs redan i förskolan. Vänsterpartiet har sedan länge talat om ett patriarkat, en könsmaktsordning etc. Partiet är inriktat på att bryta denna ordning inom både den offentliga och den privata sfären.

”MÄNNISKAN BLEV ALLT HON ÄR UTAN ATT FÖRSTÅ DET”²

HUR HADE HAYEK ställt sig till de deskriptiva teser som radikalfeminister företräder? Föds vi som ”oskrivna blad”? Är individens autonomi möjlig? För att besvara frågorna måste vi börja med att undersöka Hayeks deskriptiva teorier.

Man skiljer mellan Hayeks sociologiska/socialontologiska och psykologiska teser, trots att båda fälten har begreppet spontan ordning gemensamt. Den förstnämnda delen av Hayeks teoribyggande är en beskrivning av hur våra sociala institutioner uppstår evolutionärt genom social interaktion. Influenserna bakom teorin är hämtade från den skotska upplysningsfilosofin med representanter som David Hume och Adam Smith.

Fungerande ordningar har prövats genom en generationsöverskridande *trial and error*-process. Väletablerade ordningar tillhandhåller abstrakta och komplexa regler som vi ibland inte artikulerar eller ens är medvetna om. Vårt beteende formas av ordningarna, utan att ordningarna ger direkta order. Ett styrande subjekt saknas. Specifika mål för ordningarna existerar inte. De är inte produkter av förnuftet. Hayek anser att mänskligheten är beroende av dessa ordningar. De spontana ordningarna är dessutom ytterst ömtåliga och måste därför reformeras gradvis.

Den frihet Hayek slår vakt om är den negativa friheten d v s ”frånvaro av tvång”. Frihet i denna mening handlar om det område inom vil-

”Den frihet Hayek slår vakt om är den negativa friheten d v s ”frånvaro av tvång”. Frihet i denna mening handlar om det område inom vilket individen kan handla ohindrad av andra.”

ket individen kan handla ohindrad av andra. Ofrihet eller tvång innebär att andra människor medvetet reducerar min sfär av icke-intrång. Friheten har en instrumentell funktion i Hayeks filosofi. Spontana ordningar mår bäst i ett fritt och öppet samhälle där staten inte ägnar sig åt interventionistisk samhällsplanering. Att vi på rationell väg skulle kunna ersätta ordningarna med något som är mer effektivt är, enligt Hayek, en illusion. En sådan ambition kallar han för *rationalistisk konstruktivism*. Spontana ordningar kan inte uppstå om staten ägnar sig åt rationalistisk konstruktivism. Han förespråkar istället en evolutionär liberalism som värnar frihetliga traditioner där individer tillåts forma sina liv utifrån egna preferenser, inte statens.

Den andra delen av Hayeks deskriptiva teoribygge placerar sig i gränslandet mellan neuropsykologi och medvetandefilosofi. Teorin ger en beskrivning av hur det mänskliga medvetandet fungerar. Hayek inkorporerar även här en evolutionär modell, men vi finner också inslag hämtade från Immanuel Kants filosofi. Människans associationer samt skapandet av tanke-kategorier är produkter av tidigare erfarenheter. Sinneserfarenhet genererar uppkomsten av nätverk i hjärnan, som kan beskrivas som ett slags spontana ordningar. Men enligt Hayek vi föds inte som ”oskrivna blad”. Vissa ”verktyg” eller förmågor är förprogrammerade. Hjärnan är utrustad med vissa medfödda ”program” som sätter igång avgörande processer och funktioner i hjärnan.

Vår kognition samt våra tolkningar är däremot i högsta grad resultat av den programmering som sker genom vår individuella interaktion med den sociala omgivningen. Nätverken som består av neuroner uppstår spontant och bildar en ”väv” av våra samlade erfarenheter. Våra upplevelser filtreras genom väven, som hjälper oss att associera och kategorisera.

I nätverken finns spontant uppkomna moralföreställningar och preferenser. Moralen har två olika källor. Hayek skriver:

Först finns det, som vi har sett, våra instinkters så kallade medfödda moral som tar sig uttryck i solidaritet, altruism, gruppbeslut och liknande ... För det andra finns den framvuxna moral som utvecklats sakta (sparande, privat ägande, hederlighet etc), som skapade och upprätthåller den utvidgade ordningen.³

Moralen har både en biologisk och en social källa. Samma idé återfinns hos Hume. Hayek är även enig med Hume om att ”förnuftet är passionernas slav” (förnuftet är alltså underordnat känslolivet) samt att ”moralreglerna inte är vårt förnufts slutsatser”. Moralen är alltså inte en produkt som har uppstått på rationell väg. Den grundas i huvudsak i våra känslor och i spontant framvuxna sedvänjor. Vi väljer således inte

på rationell väg vad vi tycker är gott och ont, även om vi naturligtvis i någon mån kan försöka att bearbeta eller utmana attityder och föreställningar. Vi kan dessutom i hög grad välja hur vi vill handla. Att handla i strid med sina preferenser eller attityder är alltså i praktiken oftast möjligt.

Finns det några likheter mellan Hayek och radikalfeminismens bild av det individuella medvetandet? En liten tendens till överlappning mellan teorierna finns möjligen på en punkt. Likheten finns i den betydelse man tillmäter den sociala och kulturella kontexten. För Hayek är traditioner, normer, kultur, institutioner o s v av stor vikt för individens identitet. Radikalfeminister är av samma uppfattning, även om de går ett steg längre och hävdar att individen vid födseln är ett oskrivet blad. Men vi finner också substantiella skillnader i förhållningssättet till ordningarna. Radikalfeminismen vill radera traditioner och institutioner för att befria individen från det socialt konstruerade könet. Hayek är däremot angelägen om att bevara dem.

Om vi får tro Hayek uppkommer alltså vår identitet evolutionärt och spontant. Den autonomi som radikalfeminismen eftersträvar är inte möjlig, eftersom vi inte väljer eller kan välja våra preferenser. Socialt grundade preferenser uppstår spontant och inte som ett resultat av rationella överläggningar med oss själva. Vi vet inte alltid varför vi ”tycker som vi tycker”. Människan är i detta avseende ofullkomlig. Vi kan däremot i hög grad välja vilka preferenser vi väljer att tillfredställa, d v s vi kan välja hur vi vill handla. Om Hayek har rätt är den positiva frihetsdoktrinen autonomiideal är att betrakta som illusoriskt. Individen kan inte aktivt och rationellt välja att omstöpa sin egen identitet eller sina preferenser på det sätt som radikalfeminister föreställer sig, enligt Hayek.

Kant lanserade principen som säger att om man *bör* göra något så implicerar det att man i praktiken också *kan* göra det. Av detta följer logiskt att om man inte kan uppnå det önskvärda, så bör man inte sträva efter det. Hayek hävdar att vi inte kan uppnå autonomi och av detta följer, i enlighet med Kants princip, att vi inte bör eftersträva det. Frågan om Kants princip är rimlig kvarstår dock.

”MORALENS REGLER ÄR INTE RESULTATET AV FÖRNUFTIGT TÄNKANDE”⁴

HUR HADE HAYEK ställt sig till radikalfeminismens normativa teser? Han företräder först och främst en teleologisk etik (konsekvensetik). Likheterna med Humes antirationalistiska och evolutionära preferensutilitarism är slående. En sådan utilitarism skiljer sig radikalt från exempel-

”Om Hayek har rätt är den positiva frihetsdoktrinen autonomiideal är att betrakta som illusoriskt. Individen kan inte aktivt och rationellt välja att omstöpa sin egen identitet eller sina preferenser på det sätt som radikalfeminister föreställer sig.”

vis Jeremy Bentham's hyperrationalistiska lyckoutilitarism. Bentham's utilitarism kännetecknas av den rationalism och sociala ingenjörskonst som tenderar att vilja bryta ned spontana ordningar.

Hayek förespråkar en väldigt speciell variant av preferensutilitarism som tillämpas bäst genom att vi undviker utilitarismens kontroversiella beslutsmetod som bygger på rationalistiska lyckokalkyler. Beslutsmetoden skulle enligt Hayeks teori leda till sämre preferenstillfredsställelse, inte minst genom att den inte tar någon hänsyn till spontana ordningar. Hayek strävar inte efter att uppnå ”maximal lycka åt maximalt antal”. Hans normativa politiska filosofi handlar istället om att tillfredsställa individuella preferenser. Sådana ska tillfredställas förutsatt att de inte kränker enskilda individers negativa frihet (frånvaro av tvång). Statens uppgift är att motverka sådan ofrihet och skydda individen. ”Strukturell” underordning (i form av exempelvis ojämlikhet införlagen) mellan könen som hotar den negativa friheten ska givetvis motarbetas, menar Hayek. Alla ska åtnjuta samma ”frihet från tvång”. I annat fall kan den enskilde inte realisera sina preferenser. Offentliga institutioner och lagar som bidrar till ofrihet ska givetvis reformeras gradvis.

Spontant framvuxna sociala normer och institutioner bör, enligt Hayek, vägleda och forma våra önsknings och val. Han förespråkar inte en så kallad *upplyst* preferensutilitarism. En sådan utilitarism bygger på att vi kan välja våra preferenser och att preferenserna är rationella. Det Hayek däremot insisterar på är att vi bör låta spontana ordningar spela en avgörande roll vid moraliskt beslutsfattande. Spontana ordningar fungerar som ett slags koordinationsmekanismer som kan hjälpa oss i valsituationer där vi tar ställning till vilka preferenser som kan tillgodoses. Hayeks indirekta utilitarism harmonierar med social och kulturell evolution. I bästa fall kan ordningarna motverka friktion mellan individer och grupper som uppstår då olika preferenser står i konflikt med varandra.

Radikalfeministisk samhällsetik syftar däremot till att motarbeta de spontana ordningarnas inflytande över våra liv och preferenser. Målen är autonomi och jämställdhet. Preferenser är opålitliga och irrationella och bör därför tyglas och omvandlas med politiska styrmedel. Radikalfeministerna tycks ibland ponera att våra preferenser inte är genuina och dessutom irrelevanta. Våra preferenser ska vara upplysta på ett sätt som alltid genererar ett könsneutralt och jämlikt utfall. Den befrielseprocess man vill skapa är inriktad på kollektivet och inte individen. Ett gott samhälle grundas inte i vad individerna önskar och inte heller i vad spontana ordningar föreskriver. Konflikten mellan liberal individualism baserad på medborgarnas preferenser och radikalfeministisk kollektivism baserad på ideal som bortser från individuella

”Radikalfeministisk samhällsetik syftar däremot till att motarbeta de spontana ordningarnas inflytande över våra liv och preferenser. Målen är autonomi och jämställdhet. Preferenser är opålitliga och irrationella och bör därför tyglas och omvandlas med politiska styrmedel.”

önskningar är uppenbar. Att eliminera könsroller kollektivt innebär ett intrång i den privata sfär som liberaler värnar. En upplösning av distinktionen mellan det privata och det politiska kan alltså innebära allvarliga kränkningar av den individuella beslutssfären. Autonomi-strävan i statlig regi riskerar att hota den negativa friheten.

PRAKTISK POLITIK

VILKA PREFERENSER HAR VI Egentligen?

I DEBATTARTIKELN ”Vi kan inte bortse från jämställdhetens baksida”, författad av en grupp forskare från Umeå universitet, lyfter man fram de komplikationer som uppstår när man försöker förverkliga jämställdhetsidealet i vardagslivet. Våra preferenser kommer till uttryck dagligen i våra handlingar. De flesta svenskar säger sig enligt forskargruppen vilja ha jämställdhet. Den positiva attityden till jämställdhet blir tydlig när man exempelvis konstaterar att 96 procent av svenskarna vill ha en jämställd arbetsfördelning i hemmet. Nu visar det sig, enligt forskargruppen, att det finns en baksida. Jämställdhetsidealet är påfrestande för relationen. I praktiken utmärks parförhållanden av påfallande traditionella mans- respektive kvinnoroller. I intervjuerna avslöjas att både kvinnor och män upplever det som hotfullt och skadligt för parrelationen att ifrågasätta de traditionella rollerna. Normerna som styr idealet för en kärleksrelation står helt enkelt inte i samklang med jämställdhetsidealet. Relationer där könsrollerna avviker från traditionen leder statistiskt sett oftare till separation. Risken för separation har också visat sig öka om mannen blir arbetslös, trots att paren säger sig värna jämställdheten. Förklaringen sägs vara att bilden av hur det bör vara rubbas när kvinnan blir huvudansvarig för hushållets försörjning. Män tappar självkänslan och mår dåligt. Det leder, enligt forskarna, i sin tur till att kvinnan successivt tenderar att börja se ner på sin man.

Hayek skulle sannolikt förklara konflikterna mellan idealen med stöd i teorin om spontana ordningar. Preferenser är och kommer alltid att vara något som vi inte har makt att påverka rationellt, säger Hayek. Våra föreställningar om ”det goda” som avslöjas i våra preferenser och val är djupt rotade och förmodligen genuina i den meningen att de säger något om en enskild individs identitet. Det går inte att byta preferenser genom att fatta ett förnuftigt beslut, eftersom de har en emotionell grund som är svår att rubba. Hayeks preferensutilitarism syftar, med vissa restriktioner, till att tillgodose våra preferenser. Om dessa

preferenser inte omfattar ett jämställdhetsideal inom familjelivet på individnivå, bör individen, enligt Hayeks teori, inte sträva mot ett sådant ideal.

Radikalfeminismens tilltro till statens förmåga att leda emancipationen är grundmurad. Staten anses ha kapacitet att förverkliga ”det goda” och aktivt fostra medborgarna, alldeles oavsett individuella preferenser. Hayek vill istället utgå från preferenserna. Som bekant anser han att individuella preferenser bäst tillgodoses på en fri marknad. En statligt planerad ekonomi genererar en mycket lägre grad av preferenstillfredsställelse. Det beror på att staten omöjligen kan insamla all den relevanta information om marknadens aktörer som behövs för att den ska kunna fungera effektivt och tillfredsställa aktörerna. Folkvalda politiker samlar kontinuerligt in information om väljarnas preferenser för att kunna bli omvalda, men det är omöjligt att samla ihop så mycket information om enskilda människors specifika preferenser att de kan omsättas i politik. Individen är sannolikt bättre än staten på att tillfredsställa merparten av preferenserna. Det för staten svåraste att hantera är den enorma mångfald av preferenser som hör hemma i den privata sfären. Hayek var med andra ord skeptisk till välfärdsstaten dels för att den hämmar den fria ekonomin, men också eftersom den omöjligen kan insamla all den information som krävs för att tillgodose alla enskilda individers välfärd och preferenser. Hayeks rekommendation, baserad på hans utilitarism, skulle förmodligen bli att avråda staten från att försöka påverka preferenser inom den privata sfären. Individen skall enligt Hayek inte hindras av staten att tillfredsställa sina preferenser, så länge önskningarna inte hotar andra individers negativa frihet.

Hayeks utilitarism är ibland svårtolkad. Hur skulle han ha resonerat i fråga om så kallade adaptiva preferenser, sådana som anpassats till praktiska förutsättningar eller ett begränsat utbud? Feministisk kritik handlar inte sällan om att kvinnors preferenser och möjligheter har reducerats och adapterats till förmån för ett samhälle som i första hand tar hänsyn till männens intressen och utestänger kvinnor. Kvinnor måste, enligt radikalfeministisk teori, befrias från de sociala bojor som adaptiva preferenser innebär. Preferenserna kan endast förändras genom en politik som dekonstruerar ojämsställda sociala mönster, grundlagda redan i barndomen inom den privata sfären.

Enligt Hayek uppkommer socialt grundade preferenser spontant, vilket indikerar att preferenser ofta handlar om en form av evolutionär anpassning på individnivå. För Hayek är bakgrunden till varför vi har vissa preferenser mindre väsentlig så länge de uppstått spontant. Om preferenserna däremot har framkallats genom konkret tvång, skulle Hayek ha varit kritisk. Gränsen mellan anpassning och tvång är nödvändig och måste vara knivskarp (vilket kan vara en utmaning). Det är

”Om dessa preferenser inte omfattar ett jämställdhetsideal inom familjelivet på individnivå, bör individen, enligt Hayeks teori, inte sträva mot ett sådant ideal.”

självkärligt att Hayek skulle ha ställt sig kritisk till preferenser om står i strid med det öppna samhället och den negativa friheten. Hayeks utilitarism kan bara praktiseras i ett fritt och öppet samhälle.

KVOTERAD FÖRÄLDRALEDIGHET

FÖR ATT MYCKET kortfattat konkretisera resonemanget ovan kan vi fundera över vilken position Hayek skulle ha intagit i fråga om föräldraledighet. Vi börjar med att titta på det förslag som innebär att mammor och pappor skall vara föräldralediga lika länge, d v s kvoterad föräldraförsäkring. Ett sådant förslag bygger på att den förälder som inte utnyttjar sin del av ledigheten förlorar sin ersättning. Motiven bakom en sådan föräldraförsäkring brukar vara att man vill förändra könsrollerna och stärka jämställdheten genom att påverka våra preferenser och ideal. Ett sådant förslag är ett exempel på något som Hayek kallar rationalistisk konstruktivism. Staten använder sig av social ingenjörskonst för att nedmontera spontana ordningar som står i strid med jämställdhetsidealet. En kvoterad föräldraförsäkring skulle begränsa valfriheten och mångfalden, vilket Hayek skulle ogilla. Han ser konkurrensen mellan olika ideal, preferenser etc som en samhällsnyttig trial and error-process. Genom en sådan process uppstår ordningar som är mer livskraftiga. Hayek skriver:

Till skillnad från medvetet ålagda tvångsregler, som endast kan förändras diskontinuerligt och för alla individer på samma gång, ger regler av detta slag utrymme för graduellt skeende och experimentella förändringar.⁵

Om vi får tro den forskargrupp som nämndes tidigare, verkar våra preferenser när det gäller jämställdhet i familjelivet inte heller vara entydiga, vilket, om kvoterad föräldraförsäkring infördes, förmodligen skulle leda till en lägre grad av preferenstillfredsställelse hos många individer. Att rasera spontana ordningar står i strid med Hayeks teorier.

Hur skulle Hayek betrakta den nuvarande regeringens jämställdhetsbonus? Reformen ger för det första större möjlighet till valfrihet för föräldrarna. En bonus på max 3 000 kr/mån tilldelas föräldrar som delar helt lika på föräldrapenningen. Jämställdhetsbonusen ger oss incitament att handla jämställt. Mångfalden värnas sannolikt bättre med denna bonus. Regeringens reformpolitik på jämställdhetens område verkar dock ha större likheter med den försiktiga och gradvis genomförda reformpolitik som, under beteckningen ”piecemeal social engineering”, förespråkades av Hayeks gode vän och kollega Karl Popper.

Poppers sociala ingenjörskonst är en modest tillämpning av den rationalistiska konstruktivism som Hayek kritiserar. Hayek sympatiserar givetvis med idén om en försiktig reformism, men han skulle ha opponerat sig mot rationalistiska kalkyler. Hayek var inte positiv till social ingenjörskonst över huvud taget.

KVOTERING

KVOTERINGAR HAR DEBATTERATS flitigt under senare år. I första hand har det handlat om att kvotera in kvinnor i företagsstyrelser, men man har även talat om kvotering i intagningen till universitetet av studenter med utlandsfödda föräldrar. Diskussionen begränsas i detta sammanhang till könskvotering inom näringslivet. Vi kan inte veta exakt hur Hayek skulle ha reagerat i den här diskussionen, men vi kan åskådliggöra vissa principiella utgångspunkter och ge en generell bild.

Först och främst är det uppenbart att Hayek skulle invända mot att staten lägger sig i det enskilda företags rekrytering av personal. Han skulle ha betraktat detta som ett ingrepp i företagets frihet att fatta beslut om den egna verksamhetens behov och struktur. Kvotering är ett tydligt exempel på rationalistisk konstruktivism.

Skulle Hayek helt kunnat bortse från att kvinnor är underrepresenterade i företagsstyrelserna? Eftersom Hayek förespråkar spontana ordningar, skulle han teoretiskt sett ha kunnat försvara en ordning där kvinnor systematiskt utesluts. Men sådana slutsatser vore förhastade. På denna punkt måste vi inse att Hayek inte nödvändigtvis gillar alla spontana ordningar. Hayek ser gärna att vi reformerar spontana ordningar successivt i enlighet med nya behov, krav och ideal. Men reformeringen bör ske gradvis och helst spontant. Det han oroar sig för är att vi ”kastar ut barnet med badvattnet” om vi tillämpar politisk rationalism. Värdefull så kallad tyst kunskap går förlorad om vi helt och hållet gör oss av med de spontana ordningarna, men att närmare precisera vilken kunskap som går förlorad är komplicerat, eftersom vi talar om tyst kunskap. Det ligger i den tysta kunskapens natur att vi inte alltid kan artikulera vad som går förlorat. Detta är onekligen en svaghet som följer av teorin om spontana ordningar.

Hayek skulle förmodligen även ha ifrågasatt den kollektiva lösning som kvoteringar innebär, där individuella preferenser och meriter sätts ur spel. För Hayek är det inte ett problem i sig om det ena könet är underrepresenterat. Han förespråkar inte någon teori om rättvisa i form av jämlikt utfall utan vill tvärtom aktivt motarbeta sådana rättvise teorier. Om förespråkarna av kvotering invänder mot detta och påpekar att det inte handlar om utfallsrättvisa, utan om att kvotering syftar

”Kvotering är ett tydligt exempel på rationalistisk konstruktivism.”

till att motarbeta fördomar och attityder, så skulle Hayek troligen åter hävda risken för att tyst kunskap går förlorad när spontana ordningar nedmonteras till förmån för kvoteringar.

Troligen skulle Hayek se en systematisk diskriminering av kvinnor inom näringslivet som ett problem. Men underrepresentationen behöver inte nödvändigtvis bero på förtryck eller fördomar. Underrepresentationen ses alltså inte som ett problem i sig, men om den rättas till genom politiska beslut riskerar den strukturella samhällsanalysen att gå miste om den mångfald av spontana ordningar som Hayek anser existera ”därute”. Underrepresentation kan enligt hans samhällsfilosofi avspegla preferenser som leder till att vissa grupper, åtminstone i vissa fall, i mindre omfattning intresserar sig för ett särskilt område.

GENUSPEDAGOGIK

SKOLDEBATTEN I DAG har bl a handlat om att jämställdhet bör eftersträvas i skolan. Genuspedagogiken säger sig erbjuda handfasta verktyg för uppgiften. Genuspedagogikens uppgift är att få pedagoger att uppmärksamma genussystemet. Målet är att skapa jämställdhet i både daghem och skola. Könrollerna ska utmanas med hjälp av ett praktiskt jämställdhetsarbete som äger rum i den vardagliga miljö där kön formas. Vardagsspråket i klassrum och korridorer ska analyseras utifrån ett maktperspektiv. Ord som är könsmärkta måste diskuteras. I språket avslöjas maktstrukturer som leder till förtryck. Kön anses ha betydelse under hela uppväxten. Det kan också handla om hur läromedel förmedlar stereotypa bilder av män respektive kvinnor. Men det handlar minst lika mycket om att få varje enskild pedagog att inse bristerna i den egna undervisningen. Med videokameror till hjälp låter man filma den egna undervisningen för att fastställa hur läraren bemöter individer av olika kön.

Vuxenvärlden förmedlar attityder som cementerar könroller. Genuspedagogiken har utformats utifrån den sociologi som de Beauvoir grundlade. Pedagogen anses ha makten och förmågan att omforma den identitet som eleven redan har. Genom att omstöpa barnets identitet kan man få toleranta och jämlika individer som vill eftersträva jämställdhet. Vid landets lärarhögskolor ges kurser i genuspedagogik. Det finns också lärarfortbildningar och studiecirkel som fördjupar lärarens förståelse av det så kallade ”genusmaskineriet”.

Hur hade Hayek betraktat denna form av pedagogik? Sannolikt hade han i första hand haft invändningar mot den kollektivistiska beskriv-

”Hayek anser inte att staten har förmåga att på rationell väg forma en människas identitet utifrån vissa principer eller perspektiv. Identiteten uppkommer spontant och bör dessutom få fortsätta att göra det.”

ning av maktstrukturer som genuspedagogiken gör. Enligt Hayek formar individen sin egen förståelse av hur omgivningens normer ser ut. Förståelsen är alltså i hög grad subjektiv.

Hayek anser inte att staten har förmåga att på rationell väg forma en människas identitet utifrån vissa principer eller perspektiv. Identiteten uppkommer spontant och bör dessutom få fortsätta att göra det. Han skulle nog ha gått med på att man med extrema metoder kan påverka människors identitet i viss utsträckning. Men så länge vi håller oss ifrån oacceptabla metoder som systematisk hjärntvätt finns inga sådana medel. Om Hayek har rätt kan inte genuspedagogiken göra oss autonoma eller eliminera könsskillnaderna. Preferenser har som sagt både en kulturell och en biologisk källa och är inte produkter av vårt förnuft.

Hayek skulle förmodligen också ifrågasätta om genuspedagogikens mål överensstämmer med individens preferenser. Om överensstämmelse saknas, så bör individen inte delta i undervisning med genuspedagogisk inriktning. Återigen är det viktigt att framhålla att Hayek givetvis inte skulle acceptera att individens negativa frihet hotades i skolmiljön, men så länge ”frihet från tvång” fick råda skulle han värna spontana ordningar även inom daghemmens och skolans väggar. Att individen får utvecklas spontant inom en privat sfär av icke-intrång är av central betydelse för Hayeks liberalism.

SAMMANFATTNING

PÅ EN DESKRIPTIV NIVÅ utmanar Hayeks teorier inom evolutionär psykologi och sociologi radikalfeminismen på ett genomgripande sätt. Det handlar i huvudsak om två saker. För det första menar Hayek att spontana ordningar fyller en viktig funktion, vilket står i strid med idén att vi på ett rationellt sätt skulle kunna nedmontera spontana ordningar. För det andra är total autonomi ouppnåeligt, enligt Hayek. Vi kan välja vårt handlingsätt men inte våra ideal och önskningar (även om vi i någon mån kan försöka utmana dem). Individer kommer alltid att välja väldigt olika mot bakgrund av sina spontant uppkomna preferenser. Vi väljer inte preferenser och vi kommer aldrig att kunna välja dem. De mentala nätverkens spontana uppkomst styr identiteten. Hayeks teori utesluter inte att preferenser i vissa fall kan ha sitt ursprung i biologisk könstillhörighet, men naturligtvis spelar sociala förväntningar, kulturella omständigheter etc en högst betydande roll. Preferenserna har inte sitt ursprung i en enskild ”källa”.

På en normativ nivå står idealen inom radikalfeminismen i konflikt med preferensutilitarismen. Hayeks utilitarism leder till ett ifrågasättande av varför radikalfeminismen inte tar hänsyn till våra individuella preferenser. Enligt Hayek bör staten inte uppmuntra någon särskild idé om hur den goda familjen bör se ut. Familjemedlemmarna måste var och en på grundval av sina egna preferenser få komma överens om hur de vill göra med sin föräldraledighet. Att välja likadant speglar sannolikt inte allas preferenser.

Även på en instrumentell nivå skulle Hayek kraftfullt ha opponerat sig mot radikalfeminismens sociala ingenjörskonst. Hayek skulle ha kritiserat kvoteringar, kvoterad föräldraledighet och genuspedagogik eftersom de sannolikt inte överensstämmer tillräckligt väl med individuella preferenser. Oro över vilka de oförutsedda negativa konsekvenserna blir av en politik som medvetet motarbetar spontana ordningar, löper dessutom som en röd tråd genom hela Hayeks författarskap. Hävdvunna ordningar i form av sociala normer och institutioner som omger individen fungerar som effektiva koordinationsmekanismer. Staten bör inte ingripa för att reducera mångfalden av livsstilar och ideal. Konflikten mellan klassisk liberalism och radikalfeminism har sitt ursprung i att man definierar frihet på två helt olika sätt. Om frihet är synonymt med autonomi kan staten ta sig rätten att aktivt omstöpa individens identitet på ett sätt som inte står i överensstämmelse med hennes egna önskningar. Staten förutsätts alltså veta bättre än individen i någon mening. Hayeks filosofi utmanar sådana föreställningar. Kollektiva lösningar tenderar ofta att glömma bort individuella olikheter.

”Enligt Hayek bör staten inte uppmuntra någon särskild idé om hur den goda familjen bör se ut. Familjemedlemmarna måste var och en på grundval av sina egna preferenser få komma överens om hur de vill göra med sin föräldraledighet. Att välja likadant speglar sannolikt inte allas preferenser.”

Det mest tankeväckande som belysts i studien handlar om det autonomiideal som Hayek förkastar. Förnuftet är vår tjänare inte vår herre. Vi kan, enligt Hayek, inte vara våra egna herrar, vilket kan te sig kontrainuitivt. Exempel på detta skulle kunna vara när vi uttrycker en uppriktig önskan om att sträva efter ökad jämställdhet inom familjelivet men samtidigt har andra ideal som krockar med de förstnämnda. Vilka av nämnda motstridiga preferenser ska vi som individer eftersträva om vi inte rationellt kan välja våra önskningar? Vilka önskningar är hållbara långsiktigt och vilka kan bara förverkligas kortsiktigt? Bör vi förverkliga de önskningar vi vill ha eller dem vi faktiskt har? Dessa allmänmänskliga dilemman sammanfattas kanske bäst med Hjalmar Söderbergs tänkvärda ord: ”Jag vill mycket som jag helst skulle vilja att jag inte ville.”

REFERENSER

- Berlin, Isaiah (1984), *Fyra essäer om frihet*. Stockholm: Timbro.
- Dagens Nyheter (2008), "Vi kan inte bortse från jämställdhetens baksida".
DN debatt, 4 februari.
- Gemzöe, Lena (2002), *Feminism*. Stockholm: Bilda förlag.
- Gray, John (1986), *Hayek on liberty*. 2 uppl. Oxford: Basil Blackwell.
- Hayek, F A (1990), *Det stora misstaget*. Stockholm: Timbro.
- Hayek, F A (1994), *Hayek on Hayek*. London: Routledge.
- Hayek, F A (1999), *Frihetens grundvalar*. Stockholm: Timbro.
- Hayek, F A (2004), *The sensory order*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Hume, David (2005), *Om moralen : avhandling om den mänskliga naturen*. Bok 3.
Stockholm: Thales förlag.
- Kymlicka, Will (1995), *Modern politisk filosofi : en introduktion*. Nora: Nya Doxa.
- Lundström, Mats (1993), *Politikens moraliska rum : en studie av F A Hayeks politiska filosofi*. Uppsala: Almqvist & Wicksell.
- Pinker, Steven (2006), *Ett oskrivet blad och andra myter om människans natur*.
Stockholm: Natur och kultur.
- Svaleryd, Kajsa (2003), *Genuspedagogik : en tanke- och handlingsbok för arbete med barn och unga*. Stockholm: Liber.

NOTER

- 1 Pinker (2006), sid 353.
- 2 Giambattista Vico, citerad av Hayek i *Det stora misstaget*, sid 95.
- 3 Hayek (1990), sid 95f.
- 4 David Hume, citerad av Hayek i *Frihetens grundvalar* sid 86.
- 5 Hayek (1999), sid 86.

